

Vėlių deivė Veliona

Senovės lietuvių deivė Veliona (*Vielona*) – viena iš mitinių vėlių globėjų. Ji buvo paminėta apie 1582 m. Jono Lasickio, kuris ją pristatė kaip vėlių dievą: *Vielona Deus animarum* (BRMS II:582, 595). Šis „dievas“ istoriko buvo siejamas su mirusiųjų maitinimo papročiu: „Veliona – vėlių dievas“ (*Vielona*), kuriam aukojamos aukos, kai maitinami mirusieji. Jiems paprastai duodama kepintų paplotėlių, patrupinus keturiose vietose, priešpriešiais. Tie paplotėliai vadinami *Sikies Vielonia pemixlos* (BRMS II: 582, 595). Matyt, XVI a. Žemaitijoje dar galėjo būti praktikuojamas šitoks ritualas. Velionos (*Vielonos*) artimą santykį su mirusiais atspindi pats jos vardas, kuris mažne identiškas bendriniam žodžiui *velionė* (vyr. g. *velionis* „miręs žmogus, amžinatilsis“). Tad *Vielona* ir *velionė* / *velionis* yra glaudžiai tarpusavyje susiję tiek leksikos, tiek semantikos aspektais. Maitinant velionis, tai yra vėles (tai, matyt, buvo reglamentuota tam tikrų taisyklių), dalis aukojamo maisto tikriausiai atitekdavo ir Velionai. Paprastai tokie vėlių, o, matyt, ir jų globėjos pagerbimo ritualai vykdavo vėlyvą rudenį per Ilges, vadinamas ir Vėlinėmis, Vėlių dieną (dabar – lapkričio 2-ąją). Tiesa, kadaise tas mirusiųjų pamaloninimo laikotarpis buvęs kur kas ilgesnis nei dabar, prasidėdavęs rugsėjo pabaigoje ir trukdavęs iki lapkričio pradžios ar net vidurio. Latviai šį laiko tarpą vadino „Vėlių laiku“ (*Wellalaick*), *Semlicka* (dar ir *Zemlika*, pagal vėlėms dedamas aukas, nuo la. *zemē likt* „dėti ant žemės“) arba „Dievo dienomis“ (*Deewa deenas*).

Tiesa, J. Lasickis deivę *Vieloną* tapatino su kitu jo glaustai apibūdintu „dievu“ Ežiaguliu (*Ezagulis*), kurio būdavo šaukiamasi per Skerstuves: „Skerstuvės (*Skierstuvves*) yra dešrų kimšimo šventė. Į ją dievą Ežiagulį (*Ezagulis*) šitaip kviečia: „Vielona velos atteik musmup vnd stala.“ Ateik, – sako, – su mirusiais pavalgyti drauge su mumis dešrų“ (BRMS II: 584, 597). Matyt, *Ezagulis* – Velionos eufemizmas arba epitetas. Algirdas Julius Greimas yra aiškinęs, kad *Ezagulis*, kitaip tariant, yra *ežia-gulys*. Anot jo, *ežia* kaip tik žymi dirbamų laukų ribą, joje užkasami vėlykinio kumpio kaulai, norint laukus apsaugoti nuo ledų ir perkūnijos. A. J. Greimo manymu, būtų logiška samprotauti, kad *ežiagulys* gali būti aiškinamas kaip Velionos epitetas, nurodantis jos įprastinę gyvenvietę. Primintina būtų ir Teodoro Narbuto nuomonė, kad *Ezagulis* lietuvių kalba reiškias „antkapį arba pilkapį, kauburį“. Istoriko teigimu, „iki šiol ypač garbinami pilkapiai, supilti ant žymių žmonių pelenų“.

Pirmuoju teonimo *Ežiagulis* sandu einantis žodis *ežia* turi dvi reikšmes: „rėžio ar lauko riba, siena“, „lysvė“ (LKŽe: *ežia*). Antkapis arba pilkapis (tai yra T. Narbuto nurodytoji *ežiagulio* reikšmė) kaip žemės kauburys asocijuojasi su lyse, kuri taip pat yra sukastas žemės plotas, paprastai kiek iš savo ribų iškilęs tarsi kaupas. Iš tiesų, matyt, šiuo atveju buvo mitologizuojama ne riba, o *ežia* kaip žemės kaupas su slypinčiu po ją užkastu objektu, jei išties *ežiagulis* galėjo reikšti „antkapį arba pilkapį, kauburį“. Pastaroji realija sietųsi su mirties ir vėlių sritimi. Tokioje *ežioje-pilkapyje* juk ir gulėdavę mirusiojo palaikai arba, remiantis archajine pasaulėvoka, vėlė. Galėtume tarti, kad toji vėlė yra „ežioje gulinčioji“. Tiesa, J. Lasickio kalbama apie *Ezagulį*, kuris pristatytas kaip dievas (*deus Ezagulis*). Juozas Jurginis, pri-tardamas nuomonei, kad *Ezagulis* – ežiagulis ar ežiagulys – kas ežioj arba ant ežios guli, manė, kad jis gal ir galėtų būti laikomas vėle „ant ežio palaidoto numirėlio“. Bet istorikas yra abejojęs Jokūbo Laskovskio, kurio žiniomis rėmėsi J. Lasickis, pateiktą žinių apie Ežiagulį kaip dievybę tikrumu. Jo manymu, J. Laskovskis, nemokėdamas lietuvių kalbos, dievu Ežiagulį galėjo palaikyti ir per nesusipratimą.

Deivės Velionos egzistavimo galimybę paremia tai, kad latviai turėję *Vėlu mātē* (Vėlių motę), kurios suverenumo sfera bemaž sutapo su viena iš Žemės motės (*Zemes mātē*) viešpatavimo sričių. Abi jos turėjusios priėjimą prie mirusiųjų pasaulio: „kapo raktus“ turėdavusi ir Žemės motė, ir Vėlių motė. Vėlių motė, anot latvių tautosakos duomenų, tu-

Erikas Daugulis. Deivė Veliona. Veliuona (Jurbarko r.). 2010. Jono Vaiškūno nuotrauka

rėjusi tiesioginį kontaktą su mirusiais: laukdama jų sielų, paruošdavusi joms vietą, iškepėdavusi paplotėlių, išvelėdavusi staltiesę. Ši motė galėdavusi pati ir atimti žmogui gyvybę, paskui jis jau keliaudavęs į jos valdas. Pėterio Šmito pažymima, kad Vėlių motė kai kuriais atžvilgiais prilygsta Žemės motėi. Svarstydamas šių deivių kilmės klausimą, P. Šmitas yra samprotavęs, kad neteisūs yra tie autoriai, kurie manė, jog Žemės motė esanti kilusi iš Vėlių motės. Anot jo, visi faktai liudija pirmosios motės senumo naudai. Tokios nuomonės laikėsi ir Karlis Straubergas bei Haroldas Biezais. Anot jų, *Vėlu mātē*, „mirusiųjų motina“, labai anksti perėmė Žemės motės funkcijas. Jonas Basanavičius taip pat yra išreiškęs nuomonę, kad Vėlių, Žemės ir Kapų motės latviškais vardais vadinama toji pati deivė.

Veliona su savo ypatingu vardu, atspindinčiu jos veiklos – vėlių globėjos – plotmę, atitinkamai galėtų būti laikoma viena iš žemės deivės epifanijų. Mat lietuvių ir prūsų palikuonių Žemyna taip pat laikyta į požemį persikėlusią vėlių valdytoja. Mato Pretorijaus žiniomis, jai aukota, be kitų atvejų, per laidotuves, kad ji priimtų „dūšėlę“ ir ją priglaustų. Žemynai ta dingstimi šermenų metu nuliėdavo alaus, šiek tiek viralo ir ant žemės būdavo numetami trys kashniai duonos, tiek pat kashnių mėsos.

Teonimas *Veliona*, atkuriamas iš J. Lasickio užrašytos formos *Vielona*, kildintinas iš žodžio *vėlė* ir sietinas, be *velionės*, -io, ir su kitais giminiškais žodžiais – *Vėlinės* „mirusiųjų minėjimo diena“, *velinas*, „velnias“, *velnias* „žemės ir požemio dievaitis, kipšas, pinčiukas“, *velinuva* „velnias, piktoji dvasia“, taip pat su latvių *velis* „mirusiojo dvasia“ (dgs. *vėli*), *vėlenieks* „mirusysis“, *velns* „velnias“. Kazimieras Būga lietuvių *vėlė* ir latvių *velis* (dgs. *vėli*) „Totengeister“ kildino iš šaknies *vel-*, *vol-* „mirti“, toch. *wāl* „mirti, sterben“, sen. isl. *valr*, sen. angl. *waerl* „der Tote des Schlachtfeldes“, sen. isl. *val-tívar* „kovoje kritusiųjų dievai“, *valkyrja* „Walküre, die

Seelen der gefallenen Helden nach *Valhöll* (vok. *Walhala*) bringt“, alb. *vale* „Totenlied“. Tačiau K. Būga žodžio *vėlė* nesiejo su žodžių, reiškiančių neįdirbtą žemę, grupe. Pateikiame keletą šios grupės žodžių pavyzdžių: *velėna* „viršutinis dirvožemio sluoksnius, prižėlęs augalų šaknų“, *velėnija* „neįdirbta, velėnuota žemė“ ir kt. reikšmės, *velėnynė* „neįdirbta, velėnuota žemė“ ir kt. reikšmės, *velėnytė* „velėnuota žemė“, *velėniūtė* „tam tikra velėna, velėnos gabalas“, *velėn-žemė* „velėninė žemė“ (žr. LKŽe: *velėna*). Gali būti, kad mirtis lietuviams ir kai kurioms kitoms tautoms asocijavosi su inhumacija, glaudžiu ryšiu su žeme. Beje, primintina tai, kad mirusysis siejasi kaip tik su neįdirbama žeme, juk jis guli po velėna, t. y. neįdirbamos žemės plotelyje. Lietuvių kalboje gausu frazeologizmų, kuriuose žodžių junginiais, implikuojančiais leksemą *velėna*, metaforiškai reiškiami mintis apie išėjimą į anapus arba buvimą jau ten: *Mun jau seniai laikas lįsti po velėna* Tv. (mirti); *Jis jau mirė, jau seniai po velėna guli* Švn.; *Dirbo, statė, vargo – po velėna palindo* Aln. (mirė); *Džiaukis po velėnos palindusi, ne į dangų lipusi* Krš.; *Kiek čia to žmogaus gyvenimo – apsižiūrėt nespėsi, jau važiuok po velėnom* Trgn.; *Prasiskleisčia velėnėlė, prisikeltų motinėlė* LTR (Graž.) (LKŽe: *velėna*). *O jau tavo tėvelis / Gul aukštajam kalnely / Po žalia velėnėlė* (JSD 563). Pati *velėna* yra tam tikra žemės / žemynos atmaina. Tiek *velėnos*, tiek *žemės*, tiek *žemynos* viena pagrindinių reikšmių yra „žemė“, „dirva“, tik pirmasis iš šių žodžių – *velėna* – yra tam tikras žemės / žemynos porūšis, tai yra „dirvožemis, prižėlęs augalų šaknų“. Manychiau, kad Velionos ir vėlių ryšys su velėna, neįdirbta žeme, atskleidžia vieną esminių šių esybių ypatumų. Nurodytieji žodžio *vėlė* giminačiai, žymintys neįdirbtą žemę, leistų konstatuoti, kad vėlės – po velėna esančios esybės – buvo Velionos, jų patronės, pavaldinės, o pati Veliona – galbūt viena iš Žemynos atmainų ar manifestacijos formų, išreiškianti jos specifinę, su vėlių globa susijusią funkciją ir tam tikrą jos viešpatavimo sritį. Žemė mirusiųjų atžvilgiu jau tampa ne kultivuojama, žemdirbiui tarnaujanti, o besisilinti, kaip ir pats mirusysis. Jos priedermė dabar – patikima velionių, įžengusių į jos valdas po žemėmis arba po velėna, globa ir sauga.

Tiesa, pažymėtina ir tai, kad šaknį *vel-* turi ir žodis *velnias*, žemės ir požemio dievaitis. Juo pavadintas mitinis personažas taip pat siejasi su mirusiųjų pasauliu po žeme. Vytauto Ališausko nuomone, *Velinas* – Velionos vyriškoji hipostazė. Ši pozicija neišleistina iš akių. Iš tiesų Velionos ryšys su Velniu / Velinu neginčytinas ne tik leksikos, bet ir mitinio pasaulėvaizdžio lygmeniu. Veliona, Žemyna, *velnias* – visos trys mitinės esybės buvo susijusios su požemiu ir mirusiais. Nelabai aiškūs tik jų tarpusavio santykiai, nors patys juos pavadinantys vardai ir kiekvieno jų vartojimo kontekstas, kaip ir šių mitinių veikėjų atkuriamos funkcijos, turėtų leisti rekonstruoti dar vieną baltų religijos ir mitologijos dėmenį, susijusį ir mistiška pomirtine sfera.

– NIJOLĖ LAURINKIENĖ –

Nuorodos

BRMS – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. II: XVI amžius, Vilnius, 2001.

JSD – *Lietuviškos svodbinės dainos*, t. I–II, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, naujas leidimas, Vilnius, 1955.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis variantas, [t. I–XX, 1941–2002], prieiga per internetą: www.lkz.lt, cituojant nurodomas antraštinis žodis.

Tikslios anotuojamų autorių veikalų nuorodos bus pateiktos autorės spaudai rengiamojo monografijoje apie Žemyną.

Mieli šatėniečiai!

Mūsų savaitraštį Lietuvos paštuose arba internetu *prenumerata.post.lt* jau galima užsiprenumeruoti 2014 metams. Metų prenumeratos kaina – 93,02 lito. Mūsų indeksas 0109.

Metų prenumerata į užsienį kainuoja 280 litų, 80 eurų arba 110 JAV dolerių. Užsienyje gyvenantys skaitytojai gali užsisakyti per įgaliotus asmenis redakcijoje, atsiųsti čekį redakcijos adresu VšĮ „Šiaurės Atėnų fondas“, Mėsinių g. 4, 01133 Vilnius, arba pinigų pervesti į sąskaitą banke „Swedbank“ LT36 7300 0100 0000 7071.

„Šiaurės Atėnus“ jau ketvirtadienio pavakare galima rasti Vilniaus knygynuose „Mint Vinetu“ ir „Akademine knyga“.

